
Kultūra ir geografinė aplinka: Egiptas

Vidmantas Daugirdas

Vilniaus universitetas

El. paštas: vidmantas.daugirdas@geo.lt

ĮVADAS

Šis straipsnis skirtas geografinės aplinkos ir kultūros santykiams – kultūros geografijai. Jame, pasiremiant Egipto kultūros pavyzdžiu, mėginama atskleisti, kaip geografinė aplinka tampa svarbiu, kultūrą formuojančiu veiksniu. Į kiekvieną kultūrą ir jos aplinką (tiek gamtinę, tiek ir kultūrinę, žmogaus pertvarkytą) turime žiūrėti kaip į simbiotinę sistemą, o tuos kultūros elementus (jų visumą), kurių bruožuose atpažįstame geografinės aplinkos įtaką, galima vadinti **geografinė kultūra**.

Kodėl kultūros ir geografinės aplinkos ryšiams atskleisti pasirinktas Egiptas? Tokį pasirinkimą autorius motyvuoja tuo, kad Senovės Egipto kultūra yra vienas ryškiausių geografinės kultūros pavyzdžių, kuriuo galima mėginti pagrįsti naują, šiame straipsnyje vartojamą „geografinės kultūros“ sąvoką ir sampratą. Be to, Senovės Egiptas gali tapti ypač reprezentatyviu modeliu analizuojant kitų kultūrų geografiją. Jo kultūra savo unikalumu nuo seno domina ir stebina daugelį kultūrologų ir istorikų (Wilson, 1971; Vercoutter, 1999). Jau 450 m. pr. Kr. Herodotas apie Egiptą rašė, kad jame „nuostabių dalykų yra daugiau negu kurioje kitoje šalyje“.

GEOGRAFINĖ APLINKA IR JOS ĮSISAVINIMAS

Apie 3000 m. pr. Kr. Aukštutinį ir Žemutinį Egiptą baigė vienyti Aukštutinio Egipto valdovas Menas. Faraonų siekimas valdyti visą Nilo baseiną buvo visiškai suprantamas ir geografiškai motyvuotas: pusė Nilo – tai tik pusė galios. Ant abiejų teritorijų ribos Menas įkūrė naują sostinę Chikuptą (graikai jį praminė Memfiu), nuo kurios pavadinimo graikiškos versijos (*Aigiuptos*) atsirado ir dabartinis valstybės pavadinimas (Kacnelsonas, 1987). Senosios Karalystės laikais (2680–2180 pr. Kr.) gyventojų skaičius Nilo slėnyje išaugo iki 5 milijonų. Viename kvadratiniam slėnio kilometre gyveno apie 150, kai kur – 400 žmonių (Kudaba, 1980). Tai gana didelis tankumas net ir šiais laikais, bylojantis ypač išvystytą ūkį.

Kaip ir daugumai kitų didžiųjų kultūrų, karingi klajokliai (hiksai, libiečiai, etiopai ir kt.) nuolat kėlė grėsmę, sukeldavo nemenkas suirutes, tačiau daugiau kaip 3000 m. trukęs galingos valstybės egzistavimas nutrūko tik susidūrus su persų, Aleksandro Makedoniečio ir romėnų imperijų galybe. 30 m. pr. Kr. Egiptas jau virto viena Romos imperijos provincijų. Egipto valstybės ilgaamžiškumą ir savitumą galėjo lemti specifinės geografinės sąlygos ir geografinė padėtis. Tai buvo labai ilgai beveik visiškai nuo kito civilizauto pasaulio izoliuotas kraštas. Gal todėl kultūrinių novacijų Egipte nebuvo labai daug, jų skverbimasis vykdavo gana lėtai, kultūra buvo labai konservatyvi. Sunku vienareikšmiškai vertinti Egipto iškilimą ir ilgaamžiškumą, kaip palankių geografinių sąlygų rezultatą. Veikia sąlygos buvo mobilizuojantis, grūdinantis nei padedantis veiksnys. Gal todėl gyvenimo ir mirties, Nilo ir dykumos, sėklių žemdirbių ir dykumų klajoklių kovos motyvais persunkta visa Egipto kultūra.

Egiptiečių geografinės aplinkos reiškinių supratimo lygis buvo aukštas. Daugelį ir dabar stebina tobula piramidžių orientacija pasaulio šalių atžvilgiu. Tam reikėjo labai gerų astronomijos žinių. Kad jų turėta, rodo egiptiečių senuosiuose tekstuose aptinkamos žinutės apie penktojo ryškumo žvaigždžių judėjimą. Tokios žvaigždės akimis net negali būti stebimos... Įspūdingi ir Egipto aplinkos pertvarkymo pasiekimai. Sunkaus darbo Egipte būta daug. Vien piramidžių statybos mastai sukrečia. Vieno faraono gyvenimo užtekdavo milžiniškam akmens kalnui sukrauti. Tokioms gigantiškoms statyboms reikėjo didžiulio stimulo ir daugybės vergų. Todėl neatsitiktinai Egipto valstybės valdymo modelis tapo centralizuotas, o visuomenės struktūra virto piramidine. I. Žiogelis savo 1880 m. išleistoje dvitomėje Egipto istorijoje teigia, kad Egipto valdovai net buvo pradėję statyti mūrinę Vėjų sieną, skirtą apsaugoti nuo karštų Sacharos sausvėjų. Toks milžiniškas statinys, matyt, galėjo nusileisti tik Didžiajai kinų sienai. Apie 1700 m. pr. Kr. Fajumo provincijoje buvo iškastas di-

džiulis baseinas Nilo vandeniui taupyti. Šį vandens telkinį Herodotas vadina jūra ir teigia, kad jo gylis siekęs net 50 metrų. I tūkstantmetyje pr. Kr. buvo iškastas Faraonų kanalas (Sueco pirmtakas), sujungęs Nilo deltą su Raudonąja jūra. Sukurti ir išlaikyti sudėtingus irigacinius įrenginius galima tik sutelktomis pastangomis. Jie turi veikti kaip sistema. Upė kanalus nuolat užneša dumbliu, juos nuolat reikia valyti, prižiūrėti. Taigi žmonės tampa priklausomi nuo savo pačių susikurtos (sukultūrintos) aplinkos.

Nilo upės vaidmuo Senovės Egipto kultūroje išskirtinis. Siekimas pažaboti Nilo jėgas, pajungti jas savo naudai tapo pagrindiniu Egipto kultūros motyvu, jos vystymąsi skatinančiu ir reguliuojančiu veiksniu. Egiptiečiai tiesiog buvo priversti gyventi pagal Nilo „įstatymus“. Kaip ir kitos didžiosios upės, Nilas tapo gyvenimo, kelio, ryšio su kitais pasauliais, kitomis kultūromis simboliu. Ne veltui egiptiečiai gerai suvokė, kad „Egiptas – tai Nilo dovana, o Nilas – Dievo dovana“ (Kotrelas, 1987).

Stebina ir Senovės Egipto matematikos bei geometrijos pasiekimai. Juos taip pat galima paaiškinti specifinėmis geografinėmis sąlygomis. Kadangi kasmetiniai potvyniai nuplauna visus riboženklis, tai verčia kurti tikslią žemėtvarkos sistemą. Atsiranda žemių kadastrai su brėžiniais. Egiptiečių geometriniai bei matematiniai sugebėjimai, geras erdvinis mąstymas yra natūralūs. Egipto matinkai prieš kelis šimtus metų iki graikų žinojo Pitagoro teorema, sistemingai naudojo harmoningų proporcijų (aukso pjūvio) taisyklę (Šmelev, 1993). Nilo vandens lygis taip pat buvo nuolat stebimas specialių matuoklių pagalba įrengtose vandens matavimo stotyse. Egipte buvo sukurtas net vandens laikrodis – klepsidra. Sekant Nilo potvynių periodiškumą, buvo sukurtas ir vienas seniausių Saulės kalendorių. Julijus Cezaris įvedė šį kalendorių Romos imperijoje. Patobulintu jo variantu mes naudojames iki šiol.

Būdamas prie jūros, Egiptas išliko Nilo šalimi. Egiptiečiai jūra keliavo nedaug, joje neviešpatavo. Jūra taip pat yra tikra „Dievo dovana“. Kodėl ja tinkamai nepasinaudota? Paradoksas, tačiau tai vis dėlto yra dėsninga ir geografiškai determinuota. Labai greitai ir ilgam Viduržemio jūrą užvaldė finikiečiai, kurių autoritetu laivų statybos ir jūreivystės srityje sunku abejoti. Svarbiausias Egipto geografinės aplinkos elementas – Nilas. Jis ir nulėmė pagrindinę kultūros orientaciją – susikūrė upės, o ne jūros civilizacija. Nilas koncentravo visą egiptiečių dėmesį ir pastangas. Jūrai jų jau nebeliko.

PASAULĖŽIŪROS GEOGRAFIŠKUMAS

Daugelio Egipto geografinės aplinkos elementų atspindžiai pastebimi ir egiptiečių pasaulėžiūroje, religijoje. Štai Egipto poezijoje gausu gamtos, įvairių

jos elementų grožį aprašančių motyvų. Tik dykuma žmogui atrodė priešiška. Egiptiečiams buvo natūralu, kad žmogaus gerovė iš esmės priklauso nuo stipriausių gamtos jėgų malonės. Todėl šios jėgos buvo sudievinotos. Šalies globėju buvo laikomas žemės, vandens (Nilo) ir augalijos dievas Ozyris. Su juo nuolat kovojo žiaurusis dykumos, mirties ir svetimų kraštų dievas Setas, Ozyrio brolis. Buvo garbinami smėlio viesulai ir potvyniai, žinomi ugnies ir vandens, augalijos (gyvenimo medžio) ir gyvūnų (liūtų, jaučių, krokodilų, gyvačių, bičių ir kt.) kultai. Julijaus Cezario amžininkas Diodoras Sicilietis stebėjosi, kad badmečiu egiptiečiai veikiau suvalgydavo vienas kitą, nei liesdavo šventus gyvūnus (Vercoutter, 1999). Nors vanduo buvo labai vertinamas, tačiau vandens dievas Sebekas kartais tapdavo ir blogio bei mirties įsikūnijimu. Saulei atstovavo sakalas ir kobra, kaip laisvės, valdžios ir derlingumo simboliai. Saulė buvo suprantama kaip dangiškos ugnies stichija, viešpataujanti dykumoje. Ilgainiui saulės dievas Ra (vėliau Amonas) tapo aukščiausia Egipto dievybe.

Ypatingas, pagarbus dėmesys pasaulėžiūroje skiriamas Nilui. Net ir pasaulio sutvėrimo mitas siejasi su Nilo potvyniais – iš pradžioje buvusio visuotinio vandens iškilo kalnas, ant kurio atsirado gyvybė. Iš vandens išniro ir daugelis dievų. Įdomu, kad kalno simbolis Egipte buvo vaizduojamas su dviem viršūnėmis. Tokį kraštovaizdžio modelį (slėnį su aukštais krantais) matė kiekvienas. Egiptiečius stebino kitočia Tigro ir Eufrato tekėjimo kryptis. Juk visos pasaulio upės, jei jų yra, turėtų tekėti iš pietų į šiaurę... Stebėtasi, jog Graikijoje iš viso nėra upių... (Kudaba, 1980).

Nilas – vienintelis kelias, natūrali arterija, jungianti visą valstybę. Todėl Egipto kultūrą galima vadinti kelio kultūra, gyvybės kelio per dykumą, būties kelio per nebūtį kultūra. Visas egiptiečio gyvenimas yra panašus į gyvenimą kelyje.

Antrąjį Nilo potvynio mėnesį egiptiečiai iškilmingai švėsdavo vandens šventę. Upe plaukdavo valčių karavanai, keliaudavo net dievų statulos. Tai būdavo labai iškilmingos procesijos, kuriose dalyvaudavo šimtai tūkstančių žmonių. Net jeigu dievas „keliaudavo“ sausuma, jo puošnus altorius buvo nešamas mediniame laive. Tikėta, jog į pomirtinį pasaulį egiptiečių vėlės taip pat plaukdavo vandeniui, todėl į kapus buvo dedami valčių modeliai, kartais pakakdavo ir valtys piešinio. Šventyklų grindys buvo išdažytos taip, kad primintų vandenį. Egiptiečių Anapilis greičiausiai buvo Vakarų (dykumos) šalyje, nes gyvenimui dažniausiai buvo pasirenkamas rytinis Nilo krantas, o vakariniame telkėsi kapavietės (Každailis, 1987; Ruffle, 1997).

Mene taip pat atsispindi kelio kultūros esmė. Statulos ir žmonių atvaizdai dažniausiai vaizduojami judantys į priekį. Piramidžių galerijos ir kambariai ei-

na vienas paskui kitą griežta tvarka, sfinksai ir kolonos išdėstomos alėjomis, bareljefai – ciklais. Tarsi liepiama eiti į priekį nurodyta kryptimi ar maršrutu, tik taip bus pasiektas galutinis tikslas ir aiškumas. Tokia aiški orientacija, kryptingumas yra gyvybės, gyvenimo tėkmės, laiko jautimo požymis. O kelio pabaigoje neišvengiamai rasime kapą... Tai dėsninga. Visi keliai turi baigtis. Egipto piramidės – didžiuliai kapai, įrengti taip, kad primintų viso Egipto modelį.

VISKAS AMŽINYBEI

Visa Egipto kultūros formų ir elementų įvairovė paklūsta vienai, viską valdančiai taisyklei, kuri kiekvienam dalykui suteikia rūsčios rimties ir griežtos harmonijos bruožų – viskas daroma taip, kad išliktų kuo ilgiau (Gombrich, 1995). Rūsti gamtos stichijų tikrovė verčia jausti žmogiškosios būties trapumą ir įvirtina ilgalaikiškumo, amžinybės siekį. Daugelis kultūros paminklų išliko iki šiol ir dėl „konservuojančių“ klimato sąlygų.

Egiptiečiai pelnytai vadinami labiausiai mėgusia rašyti senųjų amžių tauta, palikusia daugybę išpūdingų rašto paminklų. Kaip teigia meno filosofas A. Andrijauskas, Egipte vyravo knyginės kultūros kultas, padėjęs išsaugoti daugybę kultūros istorijos puslapių (Andrijauskas, 1995). Gana dažnai buvo „rašoma“ iškalant rašmenis (hieroglifus) ant kieto akmens. Toks užrašas turėjo išlikti amžiams.

Daug dėmesio buvo skiriama ir kūno išsaugojimui po mirties. Faraonas, kviesdamas sugrįžti į Egiptą savo kilmingą, svetur įsikūrusį dvariškį Sinuhetą, metė svarų argumentą: „Pasirūpink savo kūnu ir grįžk“. Sinuhetas grįžo, nes pomirtinė kūno gerovė buvo labai svarbi (Kudaba, 1980). Mirusiųjų kūnų balzamavimas turėjo užtikrinti jų ilgą tarnavimą kitame pasaulyje. Negana išsaugoti kūną. Jei dar bus įamžintas mirusiojo atvaizdas, bus dvigubai patikimiau. Todėl skulptoriai privalėjo iškalti iš kieto akmens valdovo galvą ir padėti slaptoje kapo vietoje. Netgi egiptietiškas žodis, skirtas skulptoriui pavadinti, reiškė „tas, kuris palaiko gyvybę“ (Gombrich, 1995).

Meno istorikas E. H. Gombrichas teigia, kad Egipto menas – tai menas amžinybei (Gombrich, 1995). Iš mokinių Egipte niekas nelaukė kažko originalaus. Geriausiu menininku buvo laikomas tas, kuris galėjo iškalti skulptūras, labiausiai panašias į geriausiai žinomus praeities paminklus. Todėl Egipto menas per kelis tūkstančius metų mažai tepasikeitė. Kas buvo tobula piramidžių statymo laikais, išliko gražu ir po tūkstančio metų. Toks konservatyvumas tikrai retas. Kuris Vakarų Europos meno šedevras ar stilius galėtų pasididžiuoti tokiu ilgalaikiu pripažinimu?

Egipto menininką domino tik esminiai dalykai. Grožis nebuvo toks svarbus. Svarbiausia – kuo išsamiau pavaizduoti norimą objektą geriausiu matymo kampu. Visos smulkmenos ir detalės praleidžiamos. Todėl būdingiausi vaizdavimo bruožai – geometrinis taisyklingumas ir atidus natūralizmas. Mokslininkai ir šiandien nesunkiai atpažįsta egiptiečių pavaizduotas paukščių, žuvų, medžių rūšis ir kitus objektus, nes piešiama buvo pagal griežtas taisykles, kurios garantavo, kad visa, kas vaizduojama, matytųsi visiškai aiškiai. Įdomi ir griežta ortografijos taisyklė – surašyti rašmenis taisyklingai, simetriškai, stačiakampiais arba kvadratais. Tvarkos poreikis, proporcijų ir simetrijos kanonas buvo toks stiprus, jog ir menkiausias nukrypimas sugriauna piešinio tvarką, todėl buvo piešiama pasirošus tiesių linijų tinklą. Toks menas labiau priminė žemėlapių sudarymą (Andrijauskas, 1995; Gombrich, 1995).

Kitas po Nilo (vandens) Egipto kultūros amžinumo simbolis ir didžiausias turtas, į kurį tarsi sudūžta laikinumo baimė, – akmuo. Kiekvienas žino, jog Egiptas – akmeninių piramidžių šalis. Įsikūnydama akmenyje kultūra save organiškai susieja su visu pasauliu. Juk akmuo ir yra pirminė Materija. Kaip teigia vienas žymiausių šio amžiaus religijos tyrinėtojų M. Eliade (1907–1986), „akmuo visuomet yra, jis visuomet yra toks pat, jis nesikeičia ir stebina žmogų tuo, kad yra nesugniuždomas ir pasižymi absoliutumu“ (Eliade, 1997). Labai jau simboliškas čia tampa gerai žinomas posakis „viskas bijo laiko, o laikas bijo piramidžių“. Vien savo vyravimu kraštovaizdyje, savo opozicija kitiems natūralios aplinkos elementams (smėlynams ir Nilui) piramidės tampa tarsi žmogaus pergalės prieš laiką ir gamtą simboliu, kuriame įkūnyta Egipto kultūros dvasia.

IŠVADOS

1. Pasiremiant Senovės Egipto kultūros pavyzdžiu, galima atskleisti, kaip geografinė aplinka tampa svarbiu, kultūrą formuojančiu veiksniu. Senovės Egipto kultūra gali būti reprezentatyviu modeliu tiriant kitų kultūrų geografiją.

2. Egipto valstybės ilgaamžiškumą ir savitumą (be kitų sąlygų) lėmė ir specifinės geografinės sąlygos bei geografinė padėtis. Negalima vienareikšmiškai vertinti Egipto iškilimą ir išlikimą kaip palankių geografinių sąlygų rezultatą. Veikiau sąlygos buvo mobilizuojantis, grūdinantis nei padedantis veiksnys. Specifinės geografinės aplinkos poveikis vertė kurti geografiškai determinuotus kultūros elementus: tikslią žemėtvarkos sistemą, vandens lygio matavimo stotis, tikslius kalendorius, pagrindinių gamtos jėgų kultus ir kt.

3. Įspūdingi Egipto aplinkos pertvarkymo pasiekimai. Tačiau sukurti ir išlaikyti sudėtingus įrengi-

nius galima tik didelėmis, sutelktomis ir nuolatinėmis pastangomis. Taip žmonės tampa priklausomi ne tik nuo gamtinės, bet ir nuo savo susikurtos (sukul-tūrintos) aplinkos.

4. Nilo vaidmuo Senovės Egipto kultūroje išskirtinis. Siekimas pažaboti Nilo jėgas, pajungti jas savo naudai tapo pagrindiniu Egipto kultūros motyvu, jos vystymąsi skatinančiu ir reguliuojančiu veiksniu. Būdamas prie jūros, Egiptas išliko Nilo šalimi. Tai yra dėsninga ir geografiškai determinuota. Svarbiausias Egipto geografinės aplinkos elementas – Nilas. Jis ir nulėmė pagrindinę kultūros orientaciją, formavo pasaulėžiūros elementus, koncentravo visą egiptiečių dėmesį ir pastangas.

5. Kitas svarbus Egipto kultūros simbolis ir didžiausias turtas – akmuo. Vien savo vyravimu kraštovaizdyje, savo opozicija kitiems natūralios aplinkos elementams (smėlynams ir Nilui) akmeninės piramidės ir kiti akmens statiniai tampa tarsi žmogaus pergalės prieš laiką ir gamtą simboliu, kuriame įkūnyta Egipto kultūros amžinumo dvasia.

6. Į kiekvieną kultūrą ir jos geografinę aplinką turime žiūrėti kaip į bendrą visumą, simbiotinę sistemą. Kultūros elementus, kurių bruožuose atpažįstame geografinės aplinkos poveikį, galima vadinti geografine kultūra.

Gauta
2001 03 10
Parengta
2001 04 08

Literatūra

- Andrijauskas A. (1995). *Grožis ir menas: Estetikos ir meno filosofijos idėjų istorija (Rytai–Vakarai)*. Vilnius.
Eliade M. (1997). *Šventybė ir pasaulietiškasumas*. Vilnius.
Gombrich E. H. (1995). *Meno istorija*: 31–45. Vilnius.
Kacnelsonas I. (1987). Leonardo Kotrelo knygos ir Egipto istorija. L. Kotrelas. *Faraonų laikais*: 3–15. Vilnius.
Každailis A. (1987). *Laivai ir jūrininkai*. Vilnius.
Kotrelas L. (1987). *Faraonų laikais*. Vilnius.
Kudaba Č. (1980). *Geografinės kelionės ir atradimai*. Vilnius.
Ruffle J. (1997). Senovės Egiptas: Žynių ir faraonų šalis. *Pasaulio religijos*: 70–79. Vilnius.
Šmelev I. P. (1993). *Fenomen Drevnego Egipta*. Minsk.
Vercoutter J. (1999). *Užmiršto Egipto beieškant*. Vilnius.
Wilson J. A. (1971). *The culture of ancient Egypt*. Chicago.

Vidmantas Daugirdas

CULTURE AND GEOGRAPHICAL ENVIRONMENT: EGYPT

S u m m a r y

The article is an attempt to revere the importance of geographical environment as a culture-forming factor on the example of the ancient Egyptian culture. The ancient Egyptian culture is very geographic and may serve as a very representative model for geographic research of other cultures. Every culture and its geographic environment (natural and cultural) should be viewed as a whole, i.e. as a symbiotic system, whereas those elements of culture (totality) whose features undoubtedly bear traces of the influence of geographic environment may be called geographic culture.

The longevity and singularity of Egyptian State were determined by specific geographic traditions and geographic situation. The prosperity and survival of Egypt cannot be straightforwardly taken as a result of convenient geographic conditions. These conditions acted as a mobilising and hardening rather than assisting factor forcing to create geographically determined cultural elements: accurate land management system, water measuring stations, precise calendars, cults of the main nature forces, etc. The achievements of Egypt in reorganisation of the environment are impressive. However, the creation and maintaining of sophisticated constructions were possible only by collective and perpetual efforts. In this way people become dependant on the (culturalized) environment created by their own efforts.

The Nile played an exclusive role in the ancient Egyptian culture. Striving to curb the Nile, to subjugate its power for people's benefit became the leading motive of Egyptian culture – a stimulating and regulating factor of its development. Though situated in the coastal area, Egypt continues to be the country of the Nile. This is natural and geographically predetermined. The Nile is a cultural element of Egyptian geographic environment. It determined the main cultural orientation, formed the elements of the world outlook, arrested their attention and concentrated their efforts. Stone is another symbol of Egypt and its greatest treasure. Solely, by their dominance in the landscape, their opposition to other elements of natural environment (sands and the Nile) the stone pyramids and other stone constructions serve as a symbol of victory over time and nature, incarnating the spirit of the perpetuity of Egyptian culture.